

П. М. Сас

*ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(кінець XVI — перша половина XVII ст.)
К., 1998. - 295 с.*

Колоніальне становище України значно загальмувало розвиток її історичної науки, породило часто деформовані й примітивні уявлення про минуле українського народу. Показово, що коли польська дослідниця Тереза Хинчевська-Геннель захищала в 70-і роки дисертацію, присвячену аналізу національної свідомості українців у XVI—XVII ст. (в самій Україні про такі теми можна було тільки мріяти!), то вже сама назва її праці викликала переполох в антиукраїнському таборі шовіністів: "в українців XVI ст. вже була своя національна свідомість? Не може бути!". Нині вже 90-і, а не 70-і роки XX ст., живемо й працюємо в незалежній Українській державі, але й нині один лише заголовок нової книги П. М. Саса, провідного наукового співробітника Інституту історії України НАН України, кандидата історичних наук, "ріже слух" представникам антиукраїнського табору істориків і політологів, які безпідставно намагаються принизити досягнення української культури, "анексувати" українську історію і культуру, твердять про нібито нездатність українців до власного державотворення тощо.

Книга П. М. Саса складається із вступу, п'яти розділів, висновків та списку рекомендованої літератури. У вступі та першому розділі ("Політична культура як теоретична проблема") автор обґрунтовує свої методологічні засади, принципи застосування вироблених у сучасній зарубіжній історичній науці методів та методик дослідження політичної культури до українського матеріалу.

Не ставлячи під сумнів доцільність обрання саме того періоду, який визначив автор (кінець XVI — перша половина XVII ст.), зазначимо, однак, недостатню увагу в обґрунтуванні ним хронологічних рамок дослідження. Хоча він і полемізує з І. Лисяком-Рудницьким, але взагалі схильний прийняти його періодизацію української історії з її визначенням Люблінської унії 1569 р. як межі між середньовіччям та Новим часом. Усвідомлюючи всю важливість Люблінської унії для України, ми не бачимо жодних підстав вважати її рубіжною подією між середньовіччям та Новим часом. Україна, як і всі інші європейські країни, вступила в Новий час у другій половині — наприкінці XV ст. Мабуть, не варто нагадувати, що Люблінська унія відіграла негативну роль в історії України і призвела, зокрема, до гальванізації кріпацтва, притаманного середньовіччю.

У розділі другому — "Руська орієнтація політичної свідомості суспільства" автор характеризує особливості політичного устрою Речі Посполитої (у складі саме цієї держави перебувала тоді більшість українських земель), роль української православної шляхти як головного репрезентанта політичних інтересів України у XVI ст., аналізує процес формування політичних концепцій руського (українського) народу, визначає творців даної концепції, насамперед письменників-полемістів, літописців^ діячів Православної Церкви в Україні. Особливу увагу автор приділяє Мелетію Смотрицькому, як творцеві ранньоновітньої теорії нації, та Адамові Киселю. Слушними є думки автора книги, що розвивають усталене в українській історіографії положення про нерозривний зв'язок між Київською Руссю та Україною козацьких часів, про вплив давньоруської спадщини на історичну й політичну думку України XVI—XVII ст. Автор має рацію, коли говорить про те, що в проявах політичної самосвідомості запорозьких козаків "поняття "народ" позбавляється ситуативного, буденного змісту (як-от: "люди") і набуває абстрагованого вербального плану, в якому "руський народ" виступає як категорія політичної культури" (с. 57—58). Варто було б тут додати, що в польськомовних творах польської історіографії та публіцистики XVI—XVIII ст., які активно використовувалися українськими книжниками, слово "narod" вживалося, як і нині, в сенсі — "нація".

Окремий підрозділ книги ("Міфологізація козацтва") приділено новому прошарку українського суспільства, який дедалі наполегливіше відтісняв українську шляхту і з кінця XVI ст. швидко ставав авангардною силою у національно-визвольній боротьбі українського народу. Погоджуючися й тут з основними висновками автора, водночас хотілося б відзначити неухвагу (свідому чи несвідому) до співвідношення міфу й дійсності в історичному минулому. Звичайно, козацтво і його вожді, насамперед Петро Конашевич-Сагайдачний, були, як переконливо довів П. М. Сас, об'єктом міфологізації з боку українських книжників XVI—XVII ст., навіть католиків (нижче автор аналізує творчість Й. Верещинського, київського католицького біскупa у 1592—1598 рр.). Але чомусь П. М. Сас не вказав на те, що й без усякої міфологізації козацтво мало доволі реальних заслуг перед українським народом і християнською Європою, і свідченням цього є різноманітні джерела, які творилися не лише в Україні, а й за її межами — у Німеччині, Італії, Франції та ін. При всіх своїх вадах і недоліках козацтво дійсно виступало в обороні України перед агресорами, дійсно стримувало експансію Османської імперії на південно-східних кордонах християнської Європи, дійсно виступало як авангардна і державотворча сила українського народу наприкінці XVI — у першій половині XVII ст., яка таки спромоглася, на відміну від шляхти, відродити незалежну Українську державу в 1648 р.

У розділі третьому — "Громадянські цінності та політична самосвідомість запорозьких козаків" викладено важливі думки про особливості державного устрою Війська Запорозького, формування козацького стану, козацького менталітету, зокрема, понять запорожців про свободу, вольності й права свого стану. Цей розділ є дуже актуальним а огляду хоча б на те, як гостро у світі і, зокрема, в Україні стоїть проблема прав людини. Хоча для XVI—XVII ст. такого поняття, як "права людини", ще не існувало, однак бачимо, що й українська політична і суспільна думка, так само як і думка інших європейських країн (Польщі, Англії, Франції та ін.) та їх народів, робила певні кроки у вірному напрямку. Цей розділ книги П. М. Саса, як зрештою і вся його праця, зайвий раз переконують читача в тому, що українська історична наука переживає нині період давньоочікуваної зміни векторів, прямує до гуманізації історичного знання, і добре, коли дослідника більше цікавить людина з

її почуттями, віруваннями, уподобаннями, а не ті речі, які вона створює в процесі розвитку виробничої технології.

Розділ четвертий — "Діяльна спрямованість політичної культури козацтва" — найбільший у книзі, і це закономірно, враховуючи ту роль, яку відіграло козацтво у національно-визвольній боротьбі українського народу і відродженні Української держави. Вміщені в ньому матеріали додають чимало цінного до гострої дискусії, яка точиться в наукових колах щодо політичної програми козацтва. П. М. Сас переконливо стверджує, що козацтво було деструктивним чинником щодо Речі Посполитої, але конструктивним щодо українського народу і майбуття його державності. Автор уважно простежує найприкметніші риси публічного буття козацтва, що мали ознаки політичного сепаратизму, як от: договір з Кримським ханством у 1624 р. (щоправда, він не був першим договором з Кримом), підтримка самозванця Яхії аж до промови Богдана Хмельницького у Переяславі 1649 р., в котрій він визначив: мета Національно-визвольної війни українського народу 1648—1658 рр. -- незалежна Українська держава. Крім козацтва, автор велику увагу приділяє шляхті та Православній Церкві, зокрема звертається до проблем взаємовідносин між Церквою та Військом Запорозьким, формування політичного блоку між цими потужними силами українського суспільства, спрямованого на ліквідацію іноземного панування та релігійного гніту в Україні.

Хоча автор цілком слушно зупинився на трьох головних станах українського суспільства, які формували його політичну думку (козацтво, церква, шляхта), з поля його зору чомусь випало міщанство. Це тим більше дивно, що П. М. Сас є відомим спеціалістом, котрий свого часу досліджував саме соціально-економічну проблематику і добре знає історію українського міщанства. Цікаво було б знати, а чи мало воно свої політичні погляди, хоча б елементарні?

В останньому, п'ятому, розділі книги П. М. Сас аналізує політичні проекти київського католицького єпископа Й. Верещинського, котрий походив з українського православного шляхетського роду Холмщини. Наведений ТТ, М. Сасом матеріал багато в чому свіжий. Про Верещинського взагалі вже писалося, наприклад, дореволюційним дослідником А. Стороженком, але такого повного викладу його думок та їх піалбу, який дав П. М. Сас, ще не було. Тут подано цікаві дані при те, як Верещинський запроваджував до політичної думки України такі категорії, як "народ", "вітчизна", як він обстоював проект козацької держави в Задніпров'ї тощо. Всі ці дані сприяють ламанню усталених стереотипів, за якими тільки православні були в ті часи патріотами!': України.

Завершують юшгу логічні висновки, котрі зайвий раз засвідчують високий науковий рівень дослідження П. М. Саса.

Рецензована праця поєднує в собі риси наукової монографії та навчального посібника (саме як навчальний посібник книгу було видано при сприянні міжнародного фонду "Відродження"). Однак дещо було втрачено при такій трансформації. Маємо на увазі те, що у книзі майже немає посилань, а список рекомендованої літератури, звичайно ж, не відбиває увесь масив досліджень та архівних матеріалів, використаних автором. Трапляються й недогляди та друкарські помилки. Так, автор називає Володаву, яка виникла на етнічних українських землях, на польський манер — Влодавою. На стор. 57 при аналізі поняття "народ" автор пише: "в другій половині XVII ст.", хоч тут явно йдеться про другу половину XVI ст.

Звичайно, важко уникнути недоліків, тим більше, що автору довелося йти в основному незвіданим шляхом. А те, що праця викликає бажання подискутувати з її автором, у даному разі свідчить про високу її

Критика та бібліографія

якість, про те, що вона написана на дуже актуальну тему. Що ж до висновків, зроблених автором, то вони, безперечно, будуть включені в арсенал українських дослідників. Книга в цілому написана на високому науковому рівні і заслуговує, без сумніву, позитивної оцінки.

Ю.А.МІЩУК (Київ)